

Nekatere novejšje dileme razvoja slovenske manjšine na Hrvaškem s poudarkom na območju ob meji s Slovenijo

Josipovič, Damir; Škiljan, Filip

Source / Izvornik: **TREATISES AND DOCUMENTS JOURNAL OF ETHNIC STUDIES RAZPRAVE IN GRADIVO REVIIJA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA**, 2014, 73, 29 - 47

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:303:565600>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute for Migration Research - Institutional repository for storing papers and data sets](#)

Damir Josipovič, Filip Škiljan

Nekatere novejšje dileme razvoja slovenske manjšine na Hrvaškem s poudarkom na območju ob meji s Slovenijo

Članek predstavlja nekatere nove dileme razvoja slovenske manjšine na Hrvaškem. V delu izhajamo iz domneve, da slovenska skupnost na Hrvaškem predstavlja kompleksen družbeni organizem, ki skozi več kot stoletno obdobje poizkuša najti mehanizme za lastno družbeno reprodukcijo. Skozi nove in razširjene obdelave arhivskih, terenskih in statističnih podatkov v članku pojasnujemo naravo Slovencev kot etnične skupine na Hrvaškem in zavračamo tezo o zgolj imigrantski reprodukciji članstva. Ugotavljamo veliko nesmiselnost delitve na avtohtone in priseljene Slovence, ki jo vsiljuje in izvaja Slovenija. Slovenci so oblikovani kot ena od konstitutivnih nacionalnih manjšin Hrvaške in so navedeni v Ustavi Republike Hrvaške. Društveno članstvo predstavlja najaktivnejši ohranitveni sloj slovenstva na Hrvaškem tudi v najnovejšem času.

Ključne besede: Slovenci na Hrvaškem, slovenski jezik, politična participacija, šolstvo, migracije, poselitev

Some Novel Dilemmas of Slovene Minority Situation in Croatia with an Emphasis on Border Region with Slovenia

The article brings forth some novel dilemmas of Slovene minority situation in Croatia. The authors hypothesize Slovene community in Croatia as a complex social organism which has established a centennial long secular practice of self-reproduction. Based upon the new and extensive analyses of archive sources, statistical and fieldwork data, the authors clarify the nature of Slovenes in Croatia and repudiate the idea on sole immigrant reproduction of their membership. Moreover, they find the official Slovene discrimination between autochthonous and immigrant Slovenes flawed in principle. Forming a constitutional national minority, Slovenes are recognized by the National constitution of the Republic of Croatia. Nowadays, the societies' membership presents the foremost preservative stratum of Slovenianness in Croatia.

Keywords: Slovenes in Croatia, Slovene language, education, political participation, schools, migration, settlement

Correspondence address: Damir Josipovič, Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, Slovenia, e-mail: damir.josipovic@guest.arnes.si
Filip Škiljan, Institut za migracije i narodnosti, Trg Stjepana Radića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska, e-mail: filipskiljan@yahoo.co.uk

»Mi smo Slovenci, ki smo se pohrvatili, ker imamo posla s Hrvati«¹

1. Uvod

Hrvaško-slovenska meja je kljub še nerešenemu vprašanju poteka državne meje ena od najmirnejših v tem delu Evrope. Kljub temu, da danes še ni povsem in dokončno jasno, kje se zaključijo ter kje prične sosednji državni teritorij, se zdita oba državna teritorija tudi etnično homogena zamejena. Vendar je bilo zgodovinsko vprašanje etničnega prehoda mnogo bolj zanimivo, kakor je razvidno tudi iz naslovnega citata. Rečne meje najprej na Sotli, Dravi in Kolpi, potem na Muri in na koncu deloma na Dragonji niso razdvajale, temveč spajale oba »etnika«. Gorska, hribovita ali gozdnata območja Slovenskih goric, Haloz, Maclja, Žumberka, Snežniškega pogorja in Čičarije so bila še mnogo manj določna. Od nekdaj sta, z današnje perspektive, slovenski in hrvaški svet z ene in druge strani meje živela skupaj, kot ena skupnost, o čemer pričajo številne izjave prebivalstva Brkinov in Čičarije, Gorskega Kotarja, Kočevske in Dolenjske, Pokolpja, Bele Krajine, Gorjancev in Žumberka ter Štajerske, Hrvaškega Zagorja in Podravja ter Pomurja. Meje tukaj ne definira zaprtost proti sosednji skupini, pač pa ravno obratno – povezanost s sosednjo skupino (prim. Zajc 2008, 305; Josipović 2001). Zato seveda ni bilo neobičajno, če so prebivalci s Štajerske in Posavja hodili na delo v Zagreb, ali pa tisti iz Prezida, Čebra in osrednje Istre v Cerknico, Kočevje ali Ljubljano. Zajc npr. piše, da je treba ločiti tiste, ki so v Slavonijo in Dalmacijo odhajali na delo ali v emigracijo, od tistih, ki jim je bila meja s Štajersko in Kranjsko bližja.

Dolgo obdobje bivanja v skupni državi (praktično od 13. stoletja do leta 1991) je pomenilo tradicionalne migracijske tokove iz enega dela države v drugega. Vse od velikega kmečkega upora pod vodstvom Matije Gubca in Ilije Gregoriča iz leta 1573, ki je zajel velika območja Posotolja in Posavja, je beleženo stalno prekomejno sodelovanje prebivalstva (npr. gradnja Karlovca, obramba Siska, skupen boj proti Turkom). Pomembno je bilo tudi delovanje na verskem področju, kjer je že Primož Trubar v želji približati evangelij ljudstvu pisal v ljudskem jeziku, ki bi ga lahko razumelo čimveč prebivalstva. V istem smislu je treba izpostaviti tudi polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja, ki je s svojimi etnografskimi opisi sredi 17. stoletja opazil, da meje fevdov ne zamejujejo ljudstva, pač pa da je geografska pokrajina tista, ki odločilno vpliva na prebivalstvo. V 18. stoletju so nadalje zlasti frančiškanski bratje, ki so bili rekrutirani tudi iz vrst slovanskega prebivalstva takratne Kranjske, Štajerske, Hrvaške, Slavonije in drugih dežel monarhije, odločilno vplivali na ohranjanje katolištva na od Otomanov zasedenih teritorijih srednjeveških Hrvaške in Slavonije oziroma današnje Bosne. Šele 19. stoletje prične vzpostavljati prve resnejše ločnice v nekdanjem Windischlandu² preko prvih narodnih in političnih programov. Odtlej se pričena

nominalno razlikovanje med Slovenci in Hrvati. Tako postanejo Slovenci posebna popisna kategorija sprva preko nominalne jezikovne pripadnosti, nato pa še v etničnem smislu (prim. Josipovič 2014). Prav zaradi tega popisi niso mogli ujeti stvarne strukture prebivalstva, ker je med istojezičnim prebivalstvom nominalno drugačen jezik lahko govoril le nekdo, ki se je rodil v drugi teritorialni enoti (npr. na Štajerskem ali Kranjskem), živel pa na Hrvaškem. Podobnost v jeziku in veroizpovedi je zaradi tega Slovence na Hrvaškem vodila v opuščanje nominalne etnične identifikacije oziroma v sistematično popisno asimilacijo. V takih razmerah so Slovenci preživeli obe svetovni vojni in v takih razmerah so se na Hrvaškem znašli tudi ob osamosvojitvi leta 1991.

Problemi organizacije in samoorganizacije tistih prebivalcev, ki so se želeli opredeljevati za slovenstvo, ohranjati določeno specifično kulturno izročilo in v ta namen prirejati tudi raznovrstne dejavnosti v okviru društev, so pokazali na procese etnične diferenciacije vse od konca 19. stoletja do danes. Članek predstavlja rezultate projekta »Nacionalne manjine i eurointegracijski procesi«, ki je na Inštitutu za migracije in etnične študije v Zagrebu potekal v letih od 2008 do 2010.³ Uporabljena metodologija se je nanašala na izvedbo intervjujev, analizo pisnih in ustnih virov, obdelavo arhivskih virov in neobdelanih statističnih podatkov o selitveni mobilnosti slovenskega prebivalstva na Hrvaškem. Cilj članka je zato bil povezati bistvene elemente novejšega razvoja Slovencev na Hrvaškem in njihovega družbeno političnega konstituiranja po osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške leta 1991. V ta namen se bomo v začetku najprej na kratko ustavili ob društvenem organiziranju in samoorganiziranju, nadaljevali pa z analizo poskusov nadgradnje društvenih asociacij v šolsko mrežo in nenazadnje v politično participacijo Slovencev na Hrvaškem danes. Ker je ključen društveni razvoj Slovencev na Hrvaškem vezan na obmejni prostor s Slovenijo, dajemo več poudarka obmejnem območju. To pa ne pomeni, da pristajamo na tezo o dvojnosti slovenstva na Hrvaškem, kakor ga Slovenija uradno predstavlja z neživljenjsko delitvijo na »avtohtone« zamejce iz obmejnih hrvaških županij in »alohtone« izseljence v preostanku Hrvaške. Nasprotno, na osnovi obstoječe literature in z analizo nekaterih doslej neobdelanih arhivskih virov in demografskih podatkov želimo prikazati vso kompleksnost družbenega organizma, ki mu pravimo Slovenci na Hrvaškem.

2. Slovenska društva – temelj družbenega organiziranja Slovencev na Hrvaškem

V nadaljevanju zgolj v kratkih črtah osvetljujemo že znani razvoj društvene organiziranosti, še posebej v širšem območju ob slovenski meji, kjer je bilo delovanje najživahnejše. Kadar govorimo o društvenem organiziranju in samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem, nikakor ne moremo mimo temeljnega prispevka k tej tematiki s strani zgodovinarke in sociologinje na Inštitutu za narodnostna

vprašanja Vere Kržišnik-Bukić (1995). Zlasti zanimiv je tematski prispevek »O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem v 20. stoletju« v monografiji Slovinci v Hrvaški, ki leta 1995 začneja trilogijo, ki jo do leta 2010 zaključujejo zvezki iz zbirke Slovensko-hrvaški obmejni prostor. Prav zadnji, tretji zvezek najbolj poglobljeno prikazuje širšo problematiko društvenega samoorganiziranja Slovencev na Hrvaškem. Poleg preglednih del je že kar nekaj tudi bolj specifičnih obravnav posameznih društev. O Slovenskem domu v Zagrebu npr. pišeta tudi S. Jerman in I. Todorovski (1999), o Bazovici na Reki pa izčrpno sestri Riman (2008) ter še drugi avtorji (npr. Marjana Mirković (2010)). Zadnje splošne prikaze društvene organiziranosti Slovencev na Hrvaškem vsebuje monografija Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora urednice Janje Žitnik Serafin in posebni poglavji iste avtorice (2014a in b).

Slovinci so se na Hrvaškem začeli v društva organizirati na začetku 20. stoletja (npr. v Pulju leta 1904, v Karlovcu leta 1905, na Reki leta 1909), vendar so ta društva prenehala obstajati. Od društev, ki še vedno obstajajo, je najstarejše društvo Slovenski dom v Zagrebu, kjer je še pred tem od leta 1920 krajši čas delovalo društvo Triglav. Slovenski dom pa je nastal kot naslednik Narodne knjižnice in čitalnice. Ta je združevala številno članstvo in zunanje interesente, slovela pa je tudi kot nekakšna ljudska univerza, kjer so volontersko poučevali tudi posamezni profesorji in strokovnjaki. V tej prvovrstni instituciji so izdelali tudi register Slovencev v Zagrebu. V okviru pestre dejavnosti so za krajše obdobje v začetku tridesetih let vzpostavili svoje glasilo *Odmev*, katerega imenski naslednik *Novi Odmev* je danes osrednji informativni časopis Slovencev na Hrvaškem. Časovno vzporedno z Narodno knjižnico in čitalnico je delovalo tudi Slomškovo prosvetno društvo, ki je združevalo svoje članstvo na verski osnovi, izšlo pa je iz delovanja cerkvenega pevskega zbora. Z vzpostavitvijo Neodvisne države Hrvaške (NDH) sta bili obe društvi prepovedani. Leta 1945 se društvo Slovenski dom uspe obnoviti, medtem ko poveljne oblasti prepovedo obnovitev Slomškovega društva, tokrat ne zaradi etnične pač pa zaradi verske osnove.

Tudi na Reki je društvena dejavnost Slovencev z daljšo tradicijo. »Slovensko društvo na Reki« je bilo ustanovljeno leta 1909, ugasnilo pa je tik pred izbruhom I. svetovne vojne (Riman 2007). Zaradi italijanske represije se nobeno društvo med obema vojnama na Reki ni moglo vzpostaviti. Zato je bilo šele leta 1947 ustanovljeno društvo Bazovica, ki ga je dve desetletji vodila znamenita Zora Ausec.⁴

V Karlovcu je bilo leta 1905 ustanovljeno društvo Triglav, ki se je leta 1930 preimenovalo v Kulturno-prosvetno društvo Slovenski dom Triglav. Poleg njega je od leta 1933 delovalo tudi slovensko društvo Istra-Trst-Gorica. V njem pa so bili organizirani zlasti ljudje, ki so nasprotovali Rapalski pogodbi. II. svetovna vojna je prekinila delovanje obeh društev. Šele leta 1951 se uspe obnoviti društvo Triglav.

3. Selitvena mobilnost kot indikator narave poselitve Slovencev na Hrvaškem

33

Večina tekstov, ki se ukvarjajo z društvenim organiziranjem Slovencev na Hrvaškem, izhaja iz osnovne predpostavke, da so se prva društva ustanavljala zato, da bi se v njih povezali slovenski priseljenci na Hrvaško in v Slavonijo.⁵ Zato so tovrstna društva nastajala zlasti v obmejnem pasu od Reke preko Karlovca in Zagreba do Varaždina, kjer je bilo število Slovencev vseskozi visoko. Že podatek o tretjini štajerskih študentov na veleučilišču v Varaždinu sredi 19. stoletja osvetljuje pomen tipa obmejnega območja, kjer so bili ključni urbani centri današnje Hrvaške v neposredni bližini meje, z današnje slovenske strani pa se je širilo obsežno ruralno zaledje. Iz tega izhajajoča motivacija študentov študirati npr. v Varaždinu zato ne pomeni zgolj ubežati pritisku germanizacije, pač pa dobesedno študirati v »slovenskem« jeziku.

Seveda je bilo priseljevanje iz Štajerske in Kranjske na Hrvaško v resnici obilno in pestro tako po regionalni kot po socio-ekonomski sestavi (Drnovšek & Kalc 2014). Prihajali so obrtniki, trgovci, zdravniki, duhovniki, uradniki, žandarji, vojaki, učitelji in znanstveniki, mnogo pa je bilo tudi hišnih pomočnic, sobaric, guvernant in služkinj ter prodajalk in natakarič (prav tam). Zato so bile ženske pogosto podcenjevane in tudi poniževane.⁶ Dobro so bile razvidne tudi regionalne specializacije migrantov. Tako so se denimo priseljenci s Kočevskega in Bele krajine največ ukvarjali s krošnjarstvom in prodajo drv, tisti iz hribovitih predelov Dolenjske in Notranjske pa z gozdarstvom zlasti v slavonskih gozdovih. Tako je bilo že leta 1869 popisanih 2.118 ljudi iz okraja Kočevje, ki so v trenutku popisa bili na Hrvaškem ali v Slavoniji. Takoj za Kočevjem sledijo Postojna, Črnomelj in Novo mesto (npr. Zajc 2008, 323). Treba je izpostaviti, da sta bila za naseljevanje najprivlačnejša poleg Varaždina in Karlovca prav največja urbana centra Zagreb in Reka. Krleža se je nekoč izrazil, da je Zagreb tretje ali četrto največje slovensko mesto. To ni nepričakovano, saj je imel Zagreb že ob popisu leta 1890 več kot 15 odstotkov prebivalcev, ki so se opredelili kot Slovenci (Szabo 1995). Še zgodnejšo ekspanzijo so doživljali Slovenci na Reki, kjer so že leta 1851 predstavljali več kot 13 odstotkov, leta 1880 pa še vedno več kot 10 odstotkov prebivalstva (Roglić 1946).

V 19. stoletju so na priseljevanje Slovencev na Hrvaško pozitivno vplivali tudi skupni programi »narodnega preporoda«, medtem ko po vzpostavitvi jugoslovanske kraljevine pride do novega zagona priseljevanja uradnikov, delavcev, šolnikov in predstavnikov številnih drugih družbenih skupin (prim. Kržišnik-Bukić 2006). Zato trideseta leta 20. stoletja pomenijo višek popisne zastopanosti Slovencev na današnjem ozemlju Hrvaške, ko jih je bilo okrog 52.000 (Preglednica 1):

Preglednica 1: Število Slovencev na današnjem ozemlju Hrvaške v obdobju 1880–2011.

1880	1890	1900	1910	1921	1931	1948
24.811	26.261	28.766	28.269	23.217	52.257	37.858
1953	1961	1971	1981	1991	2001	2011
43.191	39.103	32.497	25.136	*22.714	13.173	10.517

Vir: Josipovič 2014.

(*število ne vsebuje zdomcev (z zdomci 23.802); Slovencev med zdomci s Hrvaške je bilo skupno 1.088)

Turbulentno obdobje II. svetovne vojne prinese nove politične in prebivalstvene spremembe. Z vzpostavitvijo NDH in razkosanjem Dravske banovine s strani Nemčije, Madžarske in Italije je na območju današnje slovensko-hrvaške meje prišlo do pomembnih sprememb poteka meje. Nemški »tretji rajh« se je razširil na vso nekdanjo Štajersko vse do Sotle in nekdanje štajersko-hrvaške meje. Obenem se je razširil tudi na pas južno od Save, na nekdanjo Kranjsko. Tako se je Nemčija neposredno naslanjala na Hrvaško od Drave pa vse do Žumberka. Kmalu po začetku vojne je prišlo do teritorialnih izmenjav med Nemčijo in Hrvaško, tako je bilo k Štajerski oziroma rajhu priključeno območje Huma na Sotli in Cestice-Križovljana, k Hrvaški pa območje Obrežja z okoliškimi vasmami in vasjo Čedem v Gorjancih (Josipovič & Kržišnik-Bukić 2010, 71, 74).⁷ Mejne spremembe in pa načrti za preselitev Kočevarjev v trikotnik med Savo in Sotlo so povzročili prisilno preseljevanje na Hrvaško, ko naj bi bilo izseljenih kar 70.000 ljudi (Vogelnik 1946), velik del od tega na domove prisilno izseljenih Srbov iz NDH (Beljo 1998).⁸ Po vojni so se ti prisilni migranti večinoma vrnili domov.

Obdobje po vzpostavitvi socialistične Jugoslavije pomeni nov zagon notranjemu preseljevanju prebivalstva v Jugoslaviji. Tako so se tudi Slovenci intenzivno doseljevali na Hrvaško, tokrat kot strokovnjaki, nastavljenici v državnih ustanovah in podjetjih pa seveda tudi v obliki popolnoma običajnih medkrajevnih selitev. Po začetnem upadu zlasti zaradi spremembe popisne metodologije v SFRJ se je število Slovencev znova začelo višati in v petdesetih letih doseglo drugi višek z okrog 43.000 opredeljenimi kot Slovenci (Preglednica 1). Poslej je popisno število Slovencev vseskozi upadalo. Do prve prepolovitve je prišlo ob razpadu Jugoslavije (okrog 23.000), do druge pa v obdobju samostojne Hrvaške ob popisu leta 2011 (okrog 11.000).

Popisni podatki jugoslovanske državne statistike so prava zakladnica, iz katere lahko črpamo številna spoznanja o tipu poselitve, naselitve in splošni strukturi izbranih skupin prebivalstva. Na osnovi doslej neobjavljenih regijskih podatkov o migratornosti Slovencev na Hrvaškem iz leta 1961 bomo v nadaljevanju predstavili nekatere temeljne migracijske značilnosti Slovencev na Hrvaškem. To je zlasti pomembno z vidika preverjanja vztrajajoče domneve, da je slovenska populacija na Hrvaškem zgodovinski rezultat migracij. Tukaj puščamo ob strani dejstvo, da je celotna človeška populacija danes razprostranjena po določenem globalnem

prostorskem vzorcu prav po zaslugi migracij. Za našo analizo je ključno obdobje po »rojstvu narodov« v srednji Evropi v drugi polovici 19. stoletja, saj je to obdobje edino relevantno za primerjalne analize etničnih struktur.⁹ Izhajajoč iz gornje domneve naj bi bili Slovenci na Hrvaškem torej produkt novejših migracij. Križna obdelava podatkov popisa prebivalstva iz leta 1961 po demografskih rajonih nam omogoča ne le preveriti strukturo Slovencev glede na območje rojstva, pač pa tudi ugotoviti podrobno prostorsko poreklo tistih Slovencev, ki so se na Hrvaško priselili, kakor tudi tistih, ki so od rojstva živeli na Hrvaškem. Podatki kažejo, da je bilo med 39.101 prebivalcem za Slovence opredeljenih komaj dobra polovica (56,4 odstotka ali 22.054) priseljenih iz Slovenije. Od tega jih je bilo dve tretjini (14.709) iz vzhodne Slovenije (vključno z Dolenjsko in Posavjem), le ena tretjina (7.345) pa iz zahodne Slovenije (vključno z Ljubljano). Že ti podatki kažejo, kako zmotna je predstava o pretežno imigrantski naravi Slovencev na Hrvaškem, saj je skoraj enak delež slovenskega prebivalstva na Hrvaškem že prebival.

Po drugi strani pa je treba upoštevati fluidnost popisnega odločanja preseljenih iz Slovenije na Hrvaško. Do popisa leta 1961 jih je bilo na Hrvaškem živečih kar 39.650, vendar pa se je med njimi le 22.054 (55,6 odstotka) opredelilo za Slovence, kar 12.362 (31,2 odstotka) pa za Hrvate. Precej se jih je opredelilo drugače ali pa se jih sploh ni opredelilo. To pomeni, da so priseljeni iz Slovenije spreminjali etnične opredelitve in da je bilo opredeljevanje za Hrvate zanje zelo atraktivno. Morda celo v luči zgodovinskih tez »pravašev« o Slovencih kot Alpskih Hrvatih (prim. Gros 2000).

Še mnogo bolj zanimive so regionalno-geografske značilnosti priseljevanja iz Slovenije na Hrvaško. Upoštevati je namreč treba, da je do leta 1961 bilo še precej tistih, ki so se na Hrvaško preselili pred II. svetovno vojno. Takih je bilo kar 16.023 (40,4 odstotka) in najbrž se je večina med njimi že opredeljevala za Hrvate. Dodajmo tudi, da je od številčno obsežnih prisilnih preselitev z območja današnje Slovenije na Hrvaško v medvojnem času, na Hrvaškem v času popisa 1961 bivalo oziroma ostalo 1.633 oseb. Sodeč po uravnoteženi spolni strukturi je pri teh šlo večinoma za družine. V ostalih skupinah so namreč statistike po spolu precej neuravnotežene. V obdobju pred II. svetovno vojno so se pretežno priseljevale ženske, v obdobju po II. sv. vojni pa so postopno prevzeli primat moški. Slednje je seveda povezano z industrializacijo in deagrarizacijo, pri čemer so moški predstavljali prostorsko bolj mobilni kader (Josipovič 2005).

Največ prebivalstva se je iz Slovenije do leta 1961 preselilo v Zagreb in okolico (44,1 odstotka). Zagreb je bil prva regija imigracije za vse slovenske regije razen za Primorje in Notranje, ki so se večinsko naselili na območju Reke in Istre (58,2 odstotka). Medtem ko so se v Zagreb najintenzivneje doseljevali iz Posavja, Posotolja, Zasavja, Dolenjske in Bele Krajine (58,8 odstotka), se jih je tja najmanj priselilo iz Prlekije in Prekmurja (36,2 odstotka). Zato pa so slednji izdatno gravitirali tudi v Medjimurje in v Varaždin (26 odstotka).

Če perspektivo obrnemo in pogledamo slovenske regije, ki so največ prispevale v posamezne regije Hrvaške, je slika drugačna. Priseljeni iz Dolenjske, Bele krajine in Posavja so najbolj zaznamovali Gorski Kotar (51,6 odstotka med priseljenimi iz Slovenije), Pokolpje in Banijo (40 odstotkov) ter Zagreb (30,8 odstotka). Prebivalstvo iz vzhodne Savinjske regije je najbolj zaznamovalo Hrvaško Zagorje (44,5 odstotka), pri čemer je šlo največkrat za neposredne prekomejne selitve zaradi porok. Prekmurci in Prleki so predstavljali nadpolovično slovensko večino v Medjimurju in Varaždinu (54,6 odstotka), kjer je prav tako največkrat šlo za prekomejne poroke v neposredni sosesčini. Prekmurci in Prleki so med Slovenci prednjačili tudi v Slavoniji in Posavini ter Podravini (od 19,5 odstotka do 37,1 odstotka). Izjema je Zahodni Srem, kjer je bilo največ Dolenjcev (25,1 odstotka), kot verjetni nasledek gozdarske migracije, morda pa v manjšem delu tudi zaradi porok med belokranjskimi in sremskimi grkokatoliki. Primorci in Notranjci so zaradi geografske bližine in obmejne lege pričakovano predstavljali večino v Istri in Hrvaškem Primorju (44,3 odstotka med priseljenimi iz Slovenije). Druge regije (zlasti Gorenjska in Koroška) so prispevale manjši delež prebivalstva (7–10 odstotkov). Pri tem je zanimivo, da so Ljubljanci predstavljali večino priselitev iz Slovenije, ko gre za Dalmacijo (25,2 odstotka).

4. Slovenci na Hrvaškem v okoliščinah po razpadu skupne države in oblikovanje političnega zastopstva

Slovenci na Hrvaškem so z nastankom nove države, Republike Hrvaške, v njej postali »nacionalna manjšina«. Dotlej so imeli na celotnem ozemlju jugoslovanske države, torej tudi izven Slovenije, status konstitutivnega jugoslovanskega naroda. Zato so bili Slovenci tudi na Hrvaškem šteti kot narod, in ne kot npr. Slovaki ali Rusini, ki so imeli status narodnosti. V temeljnih načelih tako imenovane Božične ustave za Hrvaško iz leta 1990 pa je bilo prvič zapisano, da je »Republika Hrvatska država hrvatskega naroda in pripadnikov manjšin, ki so njeni državljani, to pa so Srbi, Muslimani, Slovenci, Čehi, Slovaki, Italijani, Madžari, Židje in drugi«. Tudi uradna Ustava RH je izrecno navajala Slovence kot narodno manjšino na celotnem ozemlju Hrvaške. Revija za Slovence na Hrvaškem *Novi Odmev* je takole povzela novo stvarnost:

Meje novih držav se seveda niso v celoti ujemale z narodnostno sestavo prebivalstva. Tako se je veliko število nekdanjih narodov SFRJ znašlo izven svojih matičnih domovin. Tako sta tudi Hrvaška in Slovenija izgradili svoji lastni državi, z ustavnimi uredbami pa so njihovi državljani, ki niso bili pripadniki večinskega naroda čez noč postali manjšine. Kaj smo postali mi Slovenci na Hrvaškem po osamosvojitvi? Slovenska avtohtona manjšina? Slovenska skupnost? Nekaj povsem drugega? (*Novi Odmev* 1996, 12)

Ta komentar odraža negotovost Slovencev na Hrvaškem, ki jo jim je zagodla »matična Slovenija«. Namreč jeseni istega leta (1996) je Državni zbor Republike Slovenije Slovence v hrvaških županijah, ki mejijo na Slovenijo in v mestu Zagreb, razglasil za avtohtono slovensko narodno manjšino. Slovenci v vseh ostalih hrvaških županijah, četudi so bile te zelo blizu slovenskemu državnemu ozemlju, so bili proglašene za Slovence po svetu, oziroma za slovenske izseljence. Tako so Slovenci na Hrvaškem, ki nedvomno predstavljajo nedeljivo populacijo na celotnem hrvaškem ozemlju, postali žrtev aplikacije posebnega načela manjšinsko pravne ureditve v zakonodaji Republike Slovenije, ki prepozna Slovence v Italiji in Avstriji kot *zamejce*. H generični oznaki *zamejci* so bili po istem ključu pridruženi Slovenci v Porabju (in ne npr. tudi tisti v bližnjem Sombotelju). Slovenija pri tem ni uvidela, da je situacija na Hrvaškem drugačna in da slovenstvo na Hrvaškem ni bilo deležno zgodovinske borbe za priključitev z njimi poseljenih ozemelj, kot je to denimo veljalo za Primorsko ali Koroško. Tudi kasneje oblikovana sintagma »enotni slovenski kulturni prostor« se je nanašala izključno na ozemlje Republike Slovenije in zamejstva (*Novi Odmev* 2014, 12). S tem so postala slovenska društva na Hrvaškem v popolnoma neenakopravnem položaju glede kandidiranja za sredstva Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu, saj je bilo bistveno več sredstev rezerviranih za »zamejce«.

Čeprav največja, pa to seveda ni (bila) edina težava za Slovence na Hrvaškem. Nekaj težav je bilo tudi pri pridobivanju hrvaškega državljanstva, čeprav je po pisanju Novega Odmeva Hrvaška ta problem hitro rešila in je večina enostavno prišla do hrvaškega državljanstva. Po drugi strani pa so hrvaški Slovenci pogrešali večjo zainteresiranost Slovenije zanje. Velike težave so bile v začetku, ko je bilo težko priti do osnovnega dnevnega časopisja iz Slovenije. Polona Jurinič je nad tako politiko izdajanja in distribucije slovenskega tiska takole lamentirala: »Mi, hrvaški Slovenci [ob medijski blokadi] se počutimo, kakor da smo pozabljeni in na koncu sveta.« (*Novi Odmev* 1996, 9).

Morda največji problem, ki je nastajal v vsakodnevem življenju, opisuje informator iz Varaždina. Rojen sicer leta 1940, je povedal, da do leta 1990 nihče ni nikogar spraševal, kaj je po etnični pripadnosti:

/.../ to je bila prednost bratstva in enotnosti. Ko je prišla demokracija, takrat pa smo se morali opredeliti. To je bil šok za moje otroke, ki niso bili ,nacionalno usmerjeni'. Enostavno, to [pri nas] ni bila tema. Glede na to, da smo na Hrvaškem živeli kot kak otok [ker smo doma govorili slovensko], brez da bi se nam bilo potrebno nacionalno opredeljevati, nismo imeli nikakršne potrebe izražati nacionalnosti. Jaz in moja kolegica, s katero sva takrat skupaj delala v šoli, sva se šele takrat prepoznala kot Slovenca, oziroma smo šele v novi državi izvedeli, kdo je naš sonarodnjak. (informator 1)

Občutje, da niso doma ne v Sloveniji ne na Hrvaškem, je pri večini intervjuvanih Slovencev na Hrvaškem zelo pogosto. O tem govori tudi citat iz Novega Odmeva:

Težko je verjeti, da bi se med nami našel kdo, ki se ni vprašal, kdo sem, kaj sem. Kakšna je moja identiteta? Ali sem Slovenec ali Hrvat? Koliko domovin imam? Kaj so moje korenine in kje je moj dom? Kateremu narodu pripadam? In kateri državi? Ali imam kot Slovenec na Hrvaškem s slovensko narodno pripadnostjo in hrvaškim državljanstvom dve identiteti? Če sta v resnici dve [identiteti], katera je pomembnejša? Ali pa imam v resnici dve domovini?! Tako slovensko kot hrvaško. Ali sem Hrvat po državljanstvu ali Slovenec po rodu? Ali pa najlažje rečem, da sem oboje – Slovenec – Hrvat, hrvaški Slovenec. In tako je moja identiteta sestavljena. Ali pa morda razstavljena. Ali pa je rešitev v tem, da se med Slovenci počutim Slovenca, med Hrvati pa Hrvata. Ali pa da si uredim dve državljanstvi in sem enkrat eno drugič pa drugo... Kdo smo torej? No, vsekakor smo Slovenci, vendar je naš dom Hrvaška. Imamo dve domovini in to ni fraza! (*Novi Odmev* 2009, 2).

Da na Slovence s Hrvaške, pa četudi so iz neposrednega obmejnega območja, včasih kot na drugorazredne gledajo tudi Slovenci iz Slovenije, priča tale izjava informatorke iz Cestice pri Varaždinu:

Moja hči hodi v srednjo šolo v Ormož. Tam so jo izolirali Slovenci, ker pravijo, da je Hrvatica. Pri njej v rubriki nacionalnost ni vpisanega nič, saj je meni tako do Slovenije kot do Hrvaške, njenemu očetu pa do Hrvaške in Slovenije. Skupaj s še tremi prijateljicami iz Cestice [na šoli] nimajo slovenskih prijateljev.

Zdi se, da je odnos med Slovenci in Hrvati na Hrvaškem in med Slovenci v Sloveniji odvisen tudi od generacijskih značilnosti intervjuvanih sogovornikov. Starejše generacije, ki vzdržujejo prekomejne stike, se ne spuščajo v dnevno-politična nesoglasja med državama, pač pa ohranjajo dobre medsebojne odnose. Mladi, rojeni po osamosvojitvi obeh držav, pa so očitno obremenjeni in drugače indoktrinirani. Državno mejo prepoznavajo tudi kot etnično mejo, pri čemer so zanje razlike neprenehne¹⁰, četudi se oseba onkraj meje opredeljuje za enako etnično pripadnost (prim. Josipovič 2012). O generacijski dimenziji dojemanja etnične razlike ob državni meji priča tudi izjava starejše informatorke iz Huma na Sotli, ki se rada »vrača« v Slovenijo: »Oni tam nas imenujejo Hrvati, Zagorci, pa čeprav sem jaz Slovenka.« Da državna meja v novih razmerah v veliki meri odreja etnično opredeljevanje, je jasno iz situacije, ko je informatorkina hči poročena v Rogaško Slatino in se ima v prvi vrsti za Slovenko, medtem ko so sinovi ostali na Hrvaškem in se najprej počutijo Hrvate.

Slovenci na Hrvaškem imajo po »Ustavnem zakonu o pravicah nacionalnih manjšin« tako kot vse uradno priznane manjšine pravico do ustanovitve sveta narodne manjšine (SNM) na vseh ravneh lokalne in regionalne samouprave, pod pogoji, da dosegajo 1,5 odstotka lokalnega prebivalstva ali 200 pripadnikov v občinah in mestih oziroma 500 v županijah. Kjer jih je najmanj 100, pa lahko dobijo predstavnika narodne manjšine (PNM). Spodnja preglednica prikazuje območja, kjer so bili leta 2003 Slovenci upravičeni do formiranja SNM ali do pridobitve predstavnika narodne manjšine (NM).

Preglednica 2: Pravica do vzpostavitve SNM oziroma PNM na različnih prostorskih ravneh Republike Hrvaške leta 2003.

prostorska raven	delež od skupnega prebivalstva	minimalno število opredeljenih za Slovence	število članov v Svetu NM	predstavniki NM	velja na območju:
občina „općina“	1,50 %	200	10		Zagorska Sela, Hum na Sotli, Bosiljevo, Cestica, Klana, Lovran, Matulji, Popovac, Brtonigla/ Črni vrh, Grožnjan, Novigrad, Donji Miholjac, Sveti Martin na Muri, Štrigova
mesto „grad“	1,50 %	200	15		Čabar/Čeber, Opatija, Rijeka/Reka, Split, Buje, Pula/Pulj, Umag
županija		500	25		Mesto Zagreb, Zagrebska, Varaždinska, Primorsko-goranska, Splitsko-dalmatinska, Istrska, Medjimurska.
občina „općina“		100		1	/
mesto „grad“		100		1	Karlovac/Karlovec, Varaždin, Zadar, Osijek, Poreč, Čakovec
županija		100		1	Koprivniško-križevska, Siseško-moslavinska, Karlovska, Krapinsko-zagorska, Bjelovarsko-bilogorska, Zadarska, Šibensko-kninska

Vir: Preračuni avtorjev na osnovi določil Ustavnega zakona o pravicah manjšin iz leta 2000 (Ustavni Zakon o ljudskih pravicah i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj) in analize popisnih podatkov iz leta 2001 (Državni zavod za statistiku 2001).

Slovenci niso izkoristili možnosti ustanovitve SNM in PNM, saj je bilo za to izjemno malo razpoložljivega časa po uveljavitvi Ustavnega zakona iz 2001. Niti na volitvah leta 2004 niso izkoristili te možnosti, saj so bile od 37 enot, kjer so bili Slovenci upravičeni do predstavništva, le v devetih tudi dejansko izpeljane volitve. Število upravičencev je bilo v začetku odvisnih od rezultatov popisa prebivalstva iz leta 2001. Glede na volilno udeležbo, merjeno v odvisnosti od popisne zastopanosti, se je volitev v povprečju udeleževalo manj kot 10 odstotkov volilnega telesa (*Novi Odmev* 2004, 11). V tem smislu je razumljivejše dejstvo, da je članstvo v društvih mnogo nižje od splošnega deleža Slovencev v prebivalstvu Hrvaške.

Tudi po zadnjih lokalnih volitvah iz leta 2011 je situacija dokaj podobna, saj je bilo izbranih le devet županijskih in mestnih oz. občinskih svetov narodne manjšine (Istrska, Primorsko-goranska, Varaždinska, Splitsko-dalmatinska županija in Mesto Zagreb ter mesta Reka, Pulj, Split in Umag). Poleg SNM je bilo izbranih še 13 predstavnikov slovenske nacionalne manjšine (Osiješko-baranjska, Karlovska, Šibensko-kninska, Dubrovniško-neretvanska in Zadarska županija ter v mestih Samobor, Osijek, Karlovec, Zadar, Varaždin, Opatija, Poreč in občini Cestica). V dveh županijah (Medjimurska in Zagrebska) in v občini Matulji niso izvolili SNM, PNM pa ni bil izvoljen v Krapinsko-zagorski, Bjelovarsko-bilogorski,

Koprivniško-križevski, Siseško-moslavinski ter naseljih Buje, Čakovec in Hum na Sotli (Mirkovič 2011).

Sveti in predstavniki slovenske narodne manjšine so bili povezani v Koordinacijo, ki jo je vodil Darko Šonc (2005–2007). Darko Šonc je hkrati tudi že tretji mandat član Sveta za narodne manjšine, kamor so Slovenci le s težavo pridobili svojega člana. Zaradi nizke volilne udeležbe Slovencev na saborskih volitvah za manjšinskega poslanca slovenski kandidat Darko Šonc ni bil izvoljen. Največ glasov je dobil predstavnik Bošnjakov Šemso Tanković (Josipović & Kržišnik-Bukić 2010, 151).

5. Vzpostavljanje slovenskih šol v Zagrebu in na Reki ter uvajanje pouka slovenščine

V Slovenskih društvih na Hrvaškem je v 20. stoletju ves čas obstajala želja, da bi se pouk slovenščine institucionaliziral. Te težnje so se obdržale ne le v dvojni ter potem v jugoslovanski monarhiji, temveč tudi v socialističnem obdobju po letu 1945. Že leta 1946 so člani društva Slovenski dom dali pobudo vzpostavitve slovenske šole v Zagrebu. V društvenem arhivu obstaja bogata dokumentacija, ki doslej po našem vedenju ni bila deležna globlje analize.

Želja po ustanovitvi slovenske šole je bila močna tako med članstvom društva kot med Slovenci, ki se niso institucionalno povezovali. Po zgledu drugih manj številnih etničnih grupacij, ki so že imele svoje šole (npr. Nemci in Čehi), so tudi Slovenci, ki so bili najštevilnejši prav v Zagrebu, želeli imeti svojo šolo. Šolska statistika za leto 1933/1934 kaže, da je bilo v Zagrebu 34 osnovnih šol s približno 14.000 učenci. Glede na tedanji skoraj desetodstotni delež učencev s slovenskim maternim jezikom (po ocenah 1000 do 1400 učencev) bi morale Slovincem pripasti dve ali tri osnovne šole. Po drugi svetovni vojni in obsežnih demografskih izgubah Slovencev je bilo po izračunih društva v letu 1945 še vedno 588 otrok, (Preglednica 3).

Preglednica 3: Število učencev po osnovnih šolah (OŠ) v letu 1945, pri katerih sta bila oba starša opredeljena kot Slovenca.

OŠ	Število učencev	OŠ	Število učencev
Harambašičeva	102	Rapska	44
Gunduličeva	96	Krajiška	37
Knežija	72	Nova Cesta	83
Savska cesta	53	Sveti Duh	21
Kustošija	80	ZAGREB SKUPAJ	588

Vir: Slovenski dom. Arhiv društva.

Predlog je tudi bil, da bi iz različnih mestnih četrti hodili na prav določeno šolo, saj bi se tako lahko slovenščine učili v večjem številu. Načrtovali so obvezen obisk za vse otroke, katerih eden ali oba starša sta bila Slovenca, kar je bil za tiste čase kar običajen »pritisk« ob reformah ali drugih spremembah. Predvidevali so tudi poseben slovenski razred, ako bi bilo dovolj učencev s starši Slovenci na posamezni šoli. Tak razred bi dobil slovenske učbenike in slovenskega učitelja, ki pa je moral izpolnjevati zahtevne pogoje. Moral je namreč biti aktiven borec narodnoosvobodilne borbe, medtem ko je morala slovenska vlada priskrbeti učbenike.

V šolskem letu 1946/1947 naj bi se odprla slovenska štiriletna osnovna šola v Varšavski ulici 16. Društvo Slovenski dom je poskrbelo za pozive vsem staršem, da se zglasijo v prostorih na Trenkovi ulici 9, in sicer med 14. in 24. avgustom 1946, da bi vpisali svoje otroke v slovensko šolo. Poziv slovenskim staršem je bil oglaševan tudi po radiu Zagreb II in po lokalnem časopisu. Ker pa je bilo premalo časa, da bi starši otroke pravočasno vpisali, je za to leto zadeva propadla. Takratno Ministrstvo prosvete NR Hrvaške je 15. septembra na društvo naslovlilo naslednji dopis:

Društvo je u vremenu od 14. do 24. VIII. 1946. izvršilo predupis djece za ovu školu prema dogovoru sa Prosvjetnim odjelom GNO-a [Gradskog narodnog odbora] u Zagrebu. Kako se međutim ovim predupisom zbog kratkoće vremena nije mogao dobiti potpuni pregled djece koju bi roditelji željeli upisati u ovu školu, a osobito jer nije bilo moguće naći zadovoljivo rješenje glede prevoza te djece do same škole u Varšavskoj ulici 16, odlučeno je da se za ovu školsku godinu još ne otvori ova škola.

[prevod] Društvo je v obdobju od 14. do 24. VIII. 1946 opravilo predvpis otrok za to šolo po dogovoru z Oddelkom za prosveto pri Mestnem ljudskem odboru v Zagrebu. Ker pa zaradi pomanjkanja časa s tem predvpisom ni bilo mogoče dobiti popoln pregled otrok, ki bi jih starši želeli vpisati v to šolo, in še posebno zato, ker ni bilo mogoče najti zadovoljive rešitve glede prevoza teh otrok do same šole v Varšavski ulici 16, je bilo odločeno, da se s tem šolskim leto zaenkrat ta šola še ne odpre. (vir: Slovenski dom. Arhiv društva)

Zanimivo je, da je tudi Mestni ljudski odbor Zagreb (GNO) razpolagal s podatki o učencih slovenske narodnosti v zagrebških šolah. Po njihovih podatkih jih je bilo skupno 593, vendar so v to število šteli učence z enim ali obema staršema slovenske narodnosti. Od 593 otrok, jih je bilo v prvem razredu 137, v drugem 138, v tretjem 148, preostanek pa v četrtem in petem. Starša 223 učencev sta bila Slovenca, 140 otrok je imelo očeta Slovenca, 207 otrok pa mater Slovenko. Za 23 otrok ta podatek ni bil znan, vendar so govorili slovensko.

Društvo Slovenski dom je na osnovi podatkov mestnega ljudskega odbora (na osnovi izjave, rojstva, ali rabe jezika) pripravilo celovit popis teh otrok, vendar so se do danes ohranili podatki za 494 otrok (vir: Arhiv društva). Ker ideje po lastni

šoli niso dobro politično odmevale, je Slovenski dom zahteval, da se uvede vsaj pouk slovenskega jezika v šole v dolžini dveh šolskih ur, za vse otroke, katerih oče ali mati sta Slovenca. Obstajal je tudi predlog, da bi najeli dva učitelja iz Slovenije, ki bi krožila med šolami tako, da bi zagotavljala pouk slovenščine eden za 1. in 2. razred, drugi pa za 3. in 4. razred. Vendar so bili vsi nadaljnji poskusi zavrnjeni s strani oblasti.

Tudi ostala slovenska društva so skozi svojo zgodovino na različne načine organizirala poučevanje slovenskega jezika. Na Reki je z izdatnimi naperi Slovencem uspelo zagnati celoten pouk v slovenščini v svinčenih časih leta 1950 na Osnovni šoli Matteoti. Tedaj je Zora Ausec poučevala 1. in 2. razred, Božidar Božič pa 3. in 4. razred. Tudi tu pa je prišlo do političnih pritiskov in ocen, da je tak pouk za takratno jugoslovansko družbo in za mesto Reka nadvse neprimeren. Prevladala je lokalna politična ocena, da slovenskim otrokom ob prehodu v peti razred manjka znanje hrvaščine in da so otroci zaradi tega izgubljali celo šolsko leto, zato so bili leta 1952 slovenski razredi ukinjeni. Edina možnost je takrat bila, da bi se program razširil na celotno osemletko. Takratni izgovor mestne oblasti pa je bil, da za kaj takega mesto nima ne kadrov ne sredstev. Skozi to šolo je tako šlo 81 otrok, od katerih je bilo 13 rojenih na Reki, 41 v Sloveniji, nekaj pa celo v Argentini.

Po osamosvojitvi Hrvaške je leta 1992 Slovenski dom zaposlil profesorico slovenskega jezika in omogočil vsem zainteresiranim pouk slovenščine v okviru Društva. V tem primeru je bil pouk omogočen vsem, tako nečlanom kot članom »slovenske narodne manjšine«, ter vsem tistim, ki jim materni jezik ni bil več slovenski ali pa se v družini slovenščine ni več uporabljalo (npr. v mlajših generacijah, rojenih na Hrvaškem, živečih v slovenskih družinah). Od leta 1995 pouk poteka enkrat na teden, to delo pa odtlej opravlja Marija Crnkovič.

Učenje slovenskega jezika je gotovo eden od temeljnih stebrov slovenstva na Hrvaškem. Tako sta Slovensko kulturno društvo (SKD) *Nagelj* in Svet slovenske narodne manjšine Varaždinske županije zasnovala projekt »Učenje slovenskega jezika in kulture na mejnih osnovnih šolah v Varaždinski županiji«. Varaždinska Druga gimnazija je 14. aprila 2011 seznanila Svet slovenske NM v Varaždinski županiji, da želi uvesti fakultativni pouk slovenščine že v šolskem letu 2011/2012. Pouk se je pričel 1. decembra 2011, nanj pa je bilo vpisanih 77 učencev. Kmalu po tem se je s poukom slovenščine pričelo v 12 osnovnih šolah županije (Varaždinske Toplice, Bisag, Breznički Hum, Jalžabet, Cestica, Petrijanec, Ivanec, Višnjica, Cvetlin, Klenovnik, Donja Voća in Lepoglava). Ob začetku projekta je bilo za učenje slovenščine zainteresiranih okrog 500 učencev, od tega pa jih je 178 zaključilo dveletni program. V drugem letu tečaja je trenutno 61 učencev. Pouk slovenskega jezika in kulture vodi osem učiteljic, ki prihajajo iz Slovenije. Gre za edinstveni projekt na Hrvaškem, ki se ne odvija v okviru tako imenovanega Programa C za nacionalne manjšine, temveč omogoča pouk vsem zainteresiranim, ne le prebivalstvu, ki se samoopredeljuje kot Slovenci (Škiljan 2014).

Tudi v drugih pokrajinah na Hrvaškem, zlasti ob meji s Slovenijo, je prišlo do znatnih sprememb na polju poučevanja slovenskega jezika. Tako je od šolskega leta 2010/2011 ljubljanska pedagoginja Dragica Motik pričela poučevati slovenski jezik po šolah Istre, Reke in Gorskega Kotarja. V Pulju je to delo opravljala Jasmina Ilić Draković, ki je vodila tečaj slovenskega jezika dvakrat tedensko. Po besedah Klaudije Velimirović, predsednice Društva v Pulju, se bo tudi tu po vzoru Varaždinske županije v novem šolskem letu 2014/2015 začelo učenje slovenskega jezika in kulture v dveh puljskih šolah, kjer imajo po anketi kar 80 zainteresiranih. V Karlovcu poteka po besedah Marine Delač Tepšić pouk slovenščine v obliki 30 ur trajajočega tečaja v dinamiki enkrat ali dvakrat na teden. Tudi na opatijskem območju je po ustanovitvi SKD Snežnik v Lovranu pričel potekati pouk slovenščine (*Novi Odmev* 2005, 15).

6. Zaključek

Malo Slovencev, rojenih na Hrvaškem, je v dolgih desetletjih po pregonu slovenščine iz šol še obvladalo slovenski jezik. Slovenski skupnosti v Zagrebu poznana Nada Drnovšek je takole strnila svoje misli: »Otroci Slovencev v Zagrebu ne zanjo slovenski. Zelo malo staršev je na to pazilo.« (*Novi Odmev* 2005, 17–19).

Iniciativa za vzpostavitev slovenske šole v Zagrebu leta 1945 in kratkotrajna vzpostavitev slovenskih razredov na Reki med letoma 1950 in 1952 sta zgodovinska primera široko zastavljenih akcij, ki pa so na koncu propadle prav zaradi paradigmatičnih nacionalnih odnosov v jugoslovanski federaciji. Prav politična garancija, imeti pravico biti pripadnik kateregakoli konstitutivnega naroda v katerikoli jugoslovanski republiki, skrita v sintagmi bratstva in enotnosti, je preprečila uspeh pobudnikov ustanovitve šole. Domneva, da bo vsak Jugoslovan lahko kjerkoli v državi govoril v svojem domačem jeziku in bil pri tem razumljen zaradi majhnih dialektalnih razlik, se je izkazala za iluzijo, saj poleg lingvistične podobnosti ni upoštevala tendence posameznikov k prilagajanju k okolju in geometrije moči (npr. Skinner 1971; Massey 1993).

Večina tekstov, ki se ukvarjajo z društvenim organiziranjem Slovencev na Hrvaškem, izhajajo iz osnovne predpostavke, da so se prva društva osnovala zato, da bi se v njih povezali slovenski priseljenci na tedanjo Hrvaško. Zato so tovrstna društva nastajala zlasti v obmejnem pasu od Reke preko Zagreba do Varaždina. V obdobju do konca I. svetovne vojne in deloma II. svetovne vojne namreč še ni bilo povsem jasno, kaj se bo zgodilo z območjem Istre in Prekmurja ter Medjimurja. V kasnejših etapah formiranja društev je bilo precej drugače, saj se je pričela reproducirati večplastna slika slovenstva na Hrvaškem (Josipović 2012). To nam potrjuje tudi kompleksna obdelava podatkov o migracijah. Med najbolj zanimivimi regijami za priseljevanje Slovencev na Hrvaško je bilo območje Zagreba in njegove okolice (44,1 odstotka vseh priselitev iz Slovenije). Zagrebški

aglomeraciji sledi območje Istre in Reke (21,9 odstotka), temu pa Medjimurje s Varaždinskim območjem (6,6 odstotka). Ostala območja ne dosegajo niti 4 odstotkov od vseh priseljenih iz Slovenije. Ko pogledamo to sliko v povezavi s podatki o območjih izselitve iz Slovenije, ugotovimo, da je bila zagrebška aglomeracija prvi cilj za priseljevanje skoraj iz vseh slovenskih regij. Tja je bilo usmerjenih kar 59 odstotkov vseh priselitev iz Posavja, Zasavja, Dolenjske in Savinjskega. Izjemi predstavljata Slovensko Primorje, ki je prevladujoče gravitiralo v Istro in na Reko (58,2 odstotka) ter Prekmurje s Prlekijo, ki je ob Zagrebu (36,2 odstotkov znatni meri gravitiralo tudi v Medjimurje in Varaždin (26 odstotkov).

Prav prevladujoč delež slovenskega prebivalstva na Hrvaškem, ki ni bil udeležen v medrepubliških migracijah, kaže na to, da je treba na tamkajšnje Slovence gledati v povsem drugačni perspektivi – kot na razvito skupnost, ki se reproducira vse od takoimenovane pomladi narodov iz srede 19. stoletja. Društva, ki so se formirala po razpadu nekdanje Jugoslavije, so zato vključevala tudi člane, ki niso imeli nobene zveze z »migrantskim ozadjem«. Tej dvojnosti motivacije udejstvovanja v društvu (spomin na rojstni kraj ali na prednike nasproti želji po politični ali kulturni emancipaciji) so se pridružile vedno nove in bolj kompleksne zveze s slovenstvom. Ena takih je prav utrjevanje znanja sodobnega slovenskega jezikovnega standarda, ki je bilo v preteklosti močno omejeno. Večplastnost strukture Slovencev na Hrvaškem in sočasnost popisnega pojavljanja tako slovenske kot hrvaške etnične pripadnosti od prvih modernih popisov kaže, da je potrebno na Slovence na Hrvaškem gledati bolj celotno, kot enotno populacijo s kompleksno strukturo, ki pritiče razvitim manjšinam. Gre za manjšino, ki je razvila svoje politično predstavništvo in ki se reproducira na celotnem ozemlju Republike Hrvaške. Upoštevajoč slednje je še toliko bolj nerazumljivo uradno stališče Republike Slovenije do Slovencev na Hrvaškem. Slovenija namreč Slovence na Hrvaškem deli na avtohtone zamejce in na priseljene. Iz zgoraj povedanega je jasno, da je taka delitev absurdna in da Slovence na Hrvaškem kot skupnost izrazito slabi. Poleg tega ima tudi finančne posledice, saj se vsakoletna sredstva urada za Slovence v zamejstvu in po svetu delijo po ključu, ki favorizira »zamejce«. To pa ne glede na pravno zaščito, ki jo Slovenci v enaki meri uživajo na celotnem ozemlju Republike Hrvaške, pomeni nadaljnje poglobljanje razlik v uspešnosti nosilcev slovenstva na Hrvaškem.

Viri in literatura

Beljo, A. (ur.), 1998. *Jugoistočna Evropa 1918-1995*. Hrvatska matica iseljenika & Hrvatski informativni centar, Zagreb.

Drnovšek, M. & Kalc, A., 2014. Poklicne migracije Slovencev v jugoslovanskem prostoru med svetovnimi vojnami. V J. Žitnik Serafin (ur.) *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanost*. Založba ZRC, Ljubljana, 91–118.

- Državni zavod za statistiku, 2001. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 31. ožujka 2001.* Državni zavod za statistiku, Zagreb.
- Gros, M., 2000. *Izorno pravaštvo: Ideologija, agitacija, pokret.* Golden marketing, Zagreb.
- Jerman, S. & Todorovski, I., 1999. *Slovenski dom v Zagrebu: 1929 – 1999.* Slovenski dom, Zagreb.
- Josipovič, D., 2001. Čezmejno sodelovanje in vpliv nove slovensko-hrvaške državne meje na območju zgornjega Obkolpja. *Annales. Series historia et sociologia* 11 (2), 301–308.
- Josipovič, D., 2005. Prekrivanje političnih in jezikovnih meja na primeru slovensko-hrvaškega stika. V M. Bufon (ur.) *Slovenija po letu 2004.* Založba Annales, Koper, 347–369.
- Josipovič, D., 2012. Instrumentalizacija etničnosti znotraj večnacionalnih držav: primer kolonizacije Slovencev v Avstro-Ogrskem delu nekdanje Jugoslavije. *Dve domovini* 35, 135–148.
- Josipovič, D., 2014. Sedanje razmerje med popisnimi statistikami in društvenim organiziranjem Slovencev. V J. Žitnik Serafin (ur.) *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanost.* Založba ZRC, Ljubljana, 215–225.
- Josipovič, D. & Kržišnik-Bukić, V., 2010. *Slovensko – hrvaški obmejni prostor: etnične vzporednice med popisi prebivalstva po letu 1991.* Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- JUSP, 2014. Memorialni centar Jasenovac, www.jusp-jasenovac.hr (17. avgust 2014).
- Klasinc, P. P., 2011. *Okupacija dela slovenske zemlje s strani Neodvisne države Hrvaške v času med letom 1941 in 1945.* Zavod 25. junij, Ljubljana.
- Kosi, J., 2013. *Kako je nastal slovenski narod: Začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja.* Sophia, Ljubljana.
- Kržišnik-Bukić, V., 1995. O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem v 20. stoletju. V V. Kržišnik-Bukić (ur.) *Slovenski v Hrvaški.* Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 133–188.
- Kržišnik-Bukić, V., 2006. Znameniti Slovenci na Hrvaškem skozi zgodovino. *Migracijske i etničke teme* 22 (4), 421–445. Lončarić, M., 1990. *Kaj jučer i danas.* Zrinski, Čakovec.
- Massey, D., 1993. Power-Geometry and a Progressive Sense of Place. V J. Bird, B. Curtis, T. Putnam, G. Robertson & I. Tickner (ur.) *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Change.* Routledge, London, 59–69.
- Mirkovič, M., 2010. Slovenski dom KPD Bazovica - Vila Milana Gorupa, Podpinjol 43, Reka. *Kronika* 58 (1), 257–264.
- Mirkovič, M., 2011. *Kažipot.* Slovenski dom Bazovica. Reka, <http://www.bazovica.hr/arhiv/KAZIPOT78.pdf> (4.9.2014).

- Novi odmev*. Glasilo Kulturno prosvetnega društva Slovenski dom, 1996 (1), 2004 (22), 2005 (27), 2009 (38) in 2014 (52).
- Riman, B., 2007. Slovensko društvo na Reki u Riečkom Novom listu od 1909. do 1913. godine. *Rijeka*, XII (2), 29–53.
- Riman, B. & Riman, K., 2008. *Slovenski dom Kulturno prosvetno društvo Bazovica*. Slovenski dom Kulturno prosvetno društvo Bazovica, Rijeka.
- Roglić, J., 1946. *Le Recensement de 1910: ses Méthodes et son Application dans la Marche Julienne*. Institut Adriatique, Sušak.
- Skinner, F. B., 1971. *Beyond Freedom and Dignity*. Hackett Publishing Company, Indianapolis/Cambridge.
- Slovenski dom. Arhiv društva, fascikel I, *Osnivanje slovenske škole u Zagrebu*, 1946.
- Szabo, A., 1995. Socialna struktura Slovenaca u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji između 1880. i 1910. godine. V V. Kržišnik-Bukić (ur.) *Slovinci v Hrvatski*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 85–106.
- Škiljan, F., 2014. *Djelovanje slovenskih društava i vijeća slovenske nacionalne manjine u županiji Varaždinskoj* (rokopis). Institut za migracijske i etničke studije, Zagreb.
- Šumi, I., 2000. *Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki pre-soji*. Založba ZRC, Ljubljana.
- Ustavni Zakon o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj. *Narodne novine* 105 (2000).
- Zajc, M., 2008. *Gdje slovensko prestaje a počinje hrvatsko: Slovensko-hrvatska granica u XIX. i početkom XX. stoljeća*. Školska knjiga, Zagreb.
- Žitnik Serafin, J., 2014a. Aktualno delovanje slovenskih kulturnih društva na obravnavanem območju. V J. Žitnik Serafin (ur.) *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovenskega prostora: zgodovinski oris in sedanjost*. Založba ZRC, Ljubljana, 241–259.
- Žitnik Serafin, J., 2014b. Prerez zgodovine slovenskih kulturnih društva v jugoslovenskem prostoru. V J. Žitnik Serafin (ur.) *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovenskega prostora: zgodovinski oris in sedanjost*. Založba ZRC, Ljubljana, 137–179.

Opombe

- ¹ Iz knjige Marka Zajca (2008), kjer navaja prošnjo prebivalstva z območja Radatovičev in njihove razlage, zakaj želijo živeti na Kranjskem. Prošnja je iz leta 1910.
- ² Windischland je bila generična oznaka za dele Štajerske in Hrvaške-Slavonije, kjer se je govoril slovenski »windisch« (Josipović 2005; prim. Lončarić 1990; Kosi 2013).
- ³ Omenjeni projekt s šifro 076-0000000-3417 je vodil Dragutin Babić, na njem pa je sodeloval soavtor prispevka, Filip Škiljan.
- ⁴ V slovenskih virih vodena kot Avsec.

- ⁵ Ko omenjamo Hrvaško in Slavonijo, mislimo na zgodovinsko deželo Slavonijo kot del Banske Hrvaške in ne na Slavonijo v današnjem družbeno-geografskem pojmovanju.
- ⁶ Ali, kakor je v svojem diskusijskem prispevku na Mednarodni znanstveni konferenci Poklicne migracije in priseljenska/manjšinska kulturna produkcija v državah jugoslovanskega prostora junija 2014 na ZRC SAZU, slikovito povedala Vera Kržišnik-Bukić: »Ona je Slovenka, ali nije k ...«.
- ⁷ O območju Obrežja je Peter Pavel Klasinc zbral obsežno gradivo iz hrvaških arhivov, ki ga je objavil v posebni publikaciji (Klasinc 2011).
- ⁸ Po podatkih uprave spominskega centra Jasenovac naj bi bilo za preselitev s Spodnje Štajerske po Himmlerjevem načrtu predvidenih kar 260.000 Slovencev. Ti bi naselili tista območja NDH, od koder bi predhodno izselili pravoslavno prebivalstvo (vir: JUSP 2014).
- ⁹ Več o vprašanju instrumentalizacije etničnosti v habsburških popisih v: Josipovič (2012).
- ¹⁰ O prehodnosti in neprehodnosti etnične razlike glej zlasti v: Šumi (2000).